

SMARTSYNERGYHELMOND

Alles over duurzaamheid op de Helmondse bedrijventerreinen

Juli 2023

*Overal in Nederland wordt over duurzaamheid
gepraat, in Helmond zijn we aan de slag!*

Stel je voor dat...

De toekomst voorspellen, daar kun je je maar beter niet aan wagen. De afgelopen jaren hebben laten zien dat dat nauwelijks zin heeft. De wereld rondom ons verandert sneller dan ooit tevoren. Wat we wel kunnen doen is laten zien wat er nu al gebeurt op de Helmondse bedrijventerreinen. Wat dragen ze bij aan de doelstellingen van de gemeente Helmond? Energieneutraal in 2030! En gebruik daarbij de verbeelding om je voor te stellen wat er allemaal mogelijk is. De voorbereidingen zijn getroffen, de invulling volgt!

Wat in de looptijd van Smart Synergy Helmond duidelijk is geworden is dat we kunnen bouwen op de innovatieve kracht van de Helmondse ondernemers. Zij werken op de bedrijventerreinen samen en zoeken steeds naar wegen om beter te ondernemen. En beter is in dit geval duurzamer.

Natuurlijk, het is een ambitieuze gedachte, energieneutraal in 2030. Maar in dit magazine tekenen we de contouren van een duurzame toekomst, vanuit het blikveld van ondernemers. We laten zien wat er nu al kan op de Helmondse bedrijventerreinen. Ook geven we een doorkijkje richting de toekomst. En we mikken hoog! Waarom niet, als je ziet wat er allemaal kan.

Met het programma Smart Synergy Helmond zijn we de afgelopen jaren bezig geweest met het treffen van voorbereidingen voor een aantal duurzame projecten, rotondes genaamd. Vier rotondes die draaien om anders verwarmen, ander watergebruik en ander grondstoffengebruik. En het allerbelangrijkste: anders samenwerken. Gemeente Helmond, Stichting Bedrijventerreinen Helmond en een groot aantal ondernemers draaien samen Smart Synergy Helmond.

De vier rotondes staan in de startblokken voor uitvoering. En tegelijkertijd richten we de blik samen met ondernemers alweer op nieuwe projecten; we kijken áchter de horizon en zien andere energieopslag, nieuwe energyhubs, een innovatief smart grid etc. En, misschien wel het belangrijkste van allemaal; we zetten met potlood de eerste strepen op papier van een systeemverandering. Zou het niet fantastisch zijn als we bestaande structuren kunnen ombuigen en overheid en bedrijfsleven samen in transitie gaan voor een duurzame toekomst.

Stel dat?

Lees wat er allemaal gebeurt in Helmond en je verbeelding gaat vanzelf aan het werk voor de toekomst!

Projectgroep Smart Synergy Helmond
Joep Janssen, Immanuel Geesing, Serge van den Berg,
Mattijs Bouwmans, Niels Rutten, Udo Holtappels
en Lisa de Beer

Inhoud

Voorwoord	3
Column SBH	6
Stuurgroep aan het woord	7
Verhaal SSH / Interview met procesmanager Joep Janssen	8
Tijdlijn Smart Synergy Helmond	12
Warmterotonde BZOB	18
Warmterotonde Groot Schooten	22
Waterrotonde	26
Grondstoffenrotonde	30
OP Zuid: Organisatorische innovatie...	36
Fontys Hogescholen: Samen beter	37
Voeg in en draai mee!	38

Colofon

Redactie

Groep5700: Udo Holtappels, Lisa de Beer, Ingrid Verhagen
Immanuel Geesing
Serge van den Berg
Mattijs Bouwmans
Joep Janssen
Niels Rutten
Eva Nijeboer

Vormgeving

Groep5700: Jorgen Bijsterveld

Fotografie

Dave van Hout Fotografie
Josanne van der Heijden Fotografie
Zuiverfotografie - Anouk van Helmond

De blik van Frits, trots overheerst

Frits Rutten, parkmanager van de Helmondse bedrijventerreinen (Stichting Bedrijventerreinen Helmond - SBH) geniet nog elke dag van het werk waarin hij de belangen behartigt van zo'n 800 ondernemers. 'Waar we nu staan met Smart Synergy Helmond, ja dat is echt wel bijzonder. Dan ben ik trots op wat we hebben bereikt.'

Frits wordt veelvuldig door andere gemeenten gevraagd om te vertellen over de weg naar verduurzaming, een thema dat hij in 2008 bij zijn aantreden als parkmanager als een van de speerpunten benoemde. Een weg die de nodige hobbels kende. 'Bedrijventerreinen staan bij de meeste gemeenten nooit hoog op de agenda. Nou, in Smart Synergy Helmond staan ze dat nu wel. SSH is een project van SBH én de gemeente. Daarin zit de kracht. Die twee moeten ook in de toekomst met elkaar blijven samenwerken.'

Die samenwerking is keihard nodig. De overheid als investeerder heeft een lange adem. Frits: 'Dit soort projecten gaat nooit snel, dat moet je je realiseren. In 2013 zijn we hier al met een 18-tal koplopers met duurzaamheid aan de slag gegaan. En rond 2018 tekenden we de eerste contouren van de vier rotondes.'

Aan het eind van dit jaar loopt het subsidietraject SSH af. 'Ja, en dan begint het pas, dan moeten we in de uitvoering. Daarom zijn we nu ook al bezig met het vervolg. We hebben veel bereikt met SSH, ook al is dat nog niet zichtbaar. En we moeten SSH gaan verbreden, door bijvoorbeeld netcongestie erbij te betrekken en opwek en opslag. We kunnen niet op slot, want dan halen we de doelen nooit.'

De kracht van SBH is dat het de inhoud voorop stelt. 'Wij zijn een partner van de ondernemers en hun thema's zijn dan ook onze thema's. Daarom verbreden we ook. Het net vol? Ja, dat belemmert de groei, het belemmert ondernemen. Die ruimte op het net is gewoon nodig. We lopen voorop en dat willen we blijven doen. Dan moeten we meer toe naar een innovatief samenwerkingsverband, minder gericht op projecten, maar meer adaptief, zodat we snel kunnen inspelen op veranderingen en problemen kunnen aanpakken.'

De gemeente kan veel betekenen om processen te versnellen. 'Jazeker, ze kan infrastructuur verbeteren en snel voor vergunningen zorgen en ze kan investeren. Voor de uitvoering van de vier rotondes zijn veel middelen nodig. Ik vind dat we het zo interessant mogelijk moeten maken voor ondernemers. Hoe kun je het bedrijf en de bedrijventerreinen zo goed mogelijk verduurzamen zonder al te veel risico's? En er liggen kansen hè. Met Grote Oogst bijvoorbeeld, het programma van provincie en gemeente om bedrijventerreinen sneller te verduurzamen. Die projecten ondersteunen wat er hier al gebeurt. En dat versnelt. En dat zien we graag!'

De stuurgroep aan het woord

Een klimaatneutraal 2030. Wat moet er gebeuren op de bedrijventerreinen?

Martijn de Kort

Om ervoor te zorgen dat bedrijven klaar zijn voor de toekomst moeten overheid en bedrijfsleven samenwerken voor een goede, toekomstbestendige en duurzame infrastructuur op het gebied van warmte, elektriciteit en water. Daarnaast ontkomen we er met de energie - netcongestieproblematiek niet aan om zo snel mogelijk met elkaar te werken aan slimme elektriciteitsnetten op onze bedrijventerreinen. Bedrijven moeten tenslotte kunnen blijven groeien en nieuwe bedrijven moeten aangesloten kunnen worden.

Hugo van Osch

Op de bedrijventerreinen zullen we lokaal zaken aan moeten pakken.

De voorbeelden van de waterrotonde en warmterotonde zijn natuurlijk al het duidelijkst en worden verder uitgewerkt binnen het programma van SSH.

Zaken waar we nog niet mee bezig zijn maar ook voor de toekomst mooie oplossingen zouden zijn, is op alle geschikte daken zoveel mogelijk zonnepanelen leggen en lokaal in grote batterijen opslaan of gewoon aan de buurman leveren als die meer nodig heeft of zelf niet kan opwekken. Dus niet ingewikkeld via allerlei partijen maar simpel en lokaal houden.

Arno Bonte

Gemeente Helmond staat samen met Eindhoven voor de klimaatmissie en enorme uitdaging om in 2030 klimaatneutraal te zijn. Het past binnen de stad en de Brainport-regio om daarbij samen te werken en aanwezige kennis en techniek te benutten. Een uitdaging die zeker ook voor de bestaande bedrijventerreinen voor Helmond geldt. Daarbij is het van belang dat de bestaande samenwerking rondom duurzaamheid op de bedrijventerreinen met bedrijven en Stichting bedrijventerreinen Helmond wordt benut en mogelijk uitgebreid. In Helmond wordt hiertoe gewerkt worden aan de thema's Energie, Circulaire Economie en Klimaatadaptatie. We beogen hiermee de vergroening en verduurzaming van BZOB en Hoogeind door warmte-uitwisseling, duurzamer watergebruik en circulariteit van grondstoffen. Dit draagt bij aan de doelstellingen om in 2030 klimaatneutraal te zijn.

Overal in Nederland wordt over duurzaamheid gepraat, in Helmond zijn we aan de slag

En daar mogen we best wat trotser op zijn

'Binnen de hele energietransitie, de overgang naar een circulaire economie, reductie van CO₂ worden bedrijventerreinen en de bedrijven te vaak vergeten. En ze zijn zo belangrijk voor de regio. De sterke maakindustrie is verantwoordelijk voor de grootste toegevoegde waarde van de economie in de (Brainport) regio. Op de energietransitie of circulaire economie er nog enorme winst te halen. Toch start men niet vaak op de bedrijventerreinen, omdat het lastig is waar te beginnen. Wie spreek je aan? Waar liggen de kansen? In Helmond is dat echter geen probleem; er is een jarenlange samenwerking met Stichting Bedrijventerreinen Helmond (SBH). Daarmee lopen we in Helmond echt voorop. De lijnen zijn kort. We weten wat er speelt. Er is vertrouwen om informatie met elkaar te delen. En energiebewust en duurzaam is al jarenlang een kernthema. Het is daarom geen toeval dat er vier toonaangevende projecten onder de vlag van Smart Synergy Helmond (SSH) van de grond komen. SBH werkt hierin samen met de gemeente Helmond.'

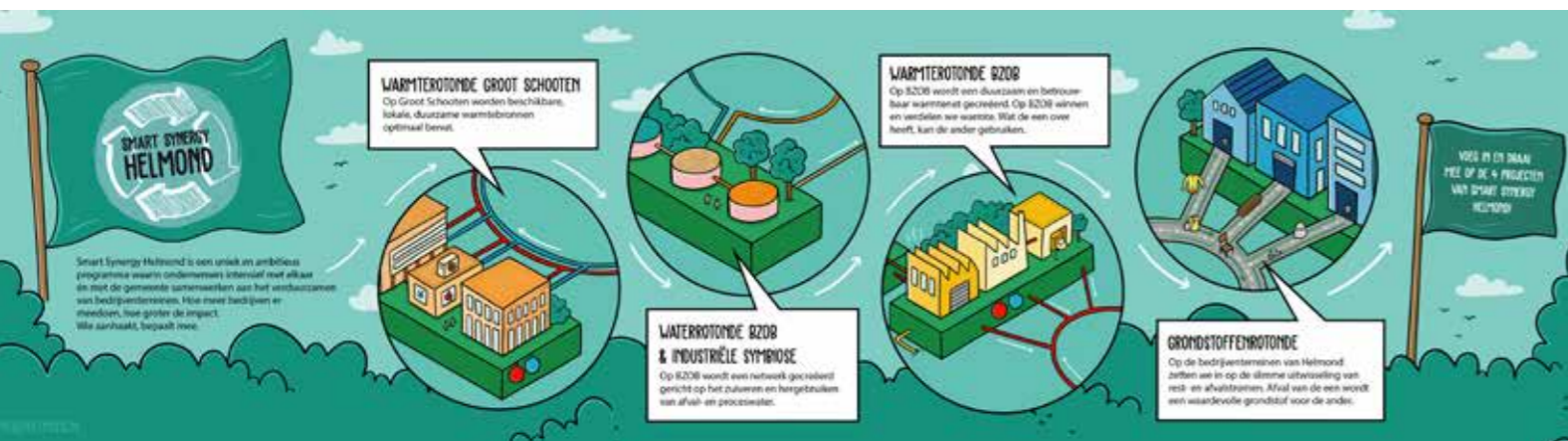

Joep Janssen is sinds anderhalf jaar procesmanager van Smart Synergy Helmond. Hij vervolgt: 'In Helmond steekt SBH al jaren veel energie in duurzaamheid. Met de extra gelden van gemeente en Europa hebben de projecten die SBH samen met de gemeente van de grond wilde trekken een enorme impuls gekregen. In deze bundeling van projecten werken we samen met een groep specialisten aan een andere manier van watergebruik, van water zuiveren, van verwarmen en het tot grondstof maken van wat nu afval is. Ontstaan vanuit de behoefte van ondernemers, met cijfers onderbouwd en aansluitend op waar ondernemers kansen zien. In Helmond zie ik veel ondernemers, groot én klein, die intrinsiek gemotiveerd zijn. En er zijn meer bedrijven met directeur-eigenaren dan elders, wat betekent dat het sneller kan en ook gaat.'

Gebruik maken van elkaars reststromen

Bedrijventerreinen komen niet als eerste boven bij inwoners als het gaat om duurzaamheid. Joep legt uit: 'Trouwens ook niet bij de overheid, terwijl dat wel zou moeten. Kijk maar naar jezelf. Iedereen heeft 4 of 5 verschillende bakken voor afval, toch wordt op bedrijventerreinen alles nog in grote hoeveelheden gemengd in een container gegooid en opgehaald. Dat kan echt anders, vinden we. Hier zijn we daar al jaren mee bezig, met Indusym (zie kader) bijvoorbeeld.' Het idee om van elkaars reststromen gebruik te maken is naar voorbeeld van Kalundborg, een bedrijventerrein in Denemarken. Dat is ontwikkeld met het idee dat bedrijven van elkaars warmte, water en reststromen gebruik kunnen maken. Immanuel Geesing, niet toevallig met Deense roots, promoveerde op dat onderwerp bij SBH. Dat resulteerde in Indusym, dat weer aan de wieg staat van het Smart Synergy Helmond programma.

Ondertussen kleeft er in Nederland een beeld van vieze handen en vervuilende bedrijven aan bedrijventerreinen. Hier in Helmond en de regio is er een aantal toonaangevende bedrijven die heel duurzaam bezig zijn en mooi werk leveren. 'En wat ik hier zo fantastisch vind is dat de samenwerking tussen gemeente en ondernemers, én ondernemers onderling, steeds meer gestalte krijgt. Dat laten we zien en dragen we uit. Zo hebben we een heel aantal studenten van Fontys enthousiast gekregen voor de bedrijven hier en de verduurzamingsopgave waarvoor ze staan. Alleen al daarom is dit project een succes.'

Je weet soms niet wat je ziet

De mensen hebben echt geen idee wat er allemaal gebeurt op zo'n bedrijventerrein. Joep gaat sneller praten: 'Ik kom op veel plekken om ondernemers mee te nemen in SSH. Dat vind ik het mooist van mijn vak. Onlangs bij een recyclingbedrijf bijvoorbeeld, echt, je weet niet wat je ziet. 10 soms 15 meter hoog liggen de oude laptops opgestapeld. Batterijen? Echt kuubs en kuubs bij elkaar. Dat is wel iets anders dan dat ene bakje voor de batterijen in de kelderkast. Je realiseert je dan pas hoe belangrijk de bedrijven zijn in de energietransitie.'

InduSym - online reststromen platform

Stichting Bedrijventerreinen Helmond heeft in samenwerking met de TUEindhoven de software voor InduSym ontwikkeld. Bedrijven kunnen met deze software hun grondstoffen en restmateriaal invoeren in een database. Een algoritme doorzoekt vervolgens in de database naar overeenkomsten met andere bedrijven en laat zien waar een symbiotische uitwisseling van materialen kan worden gerealiseerd. Hiermee helpen we bedrijven bij het vinden van een nuttige bestemming voor hun reststromen of een goedkopere bron van grondstoffen. Naast de mogelijkheden om geld te besparen, worden de bedrijventerreinen hiermee milieuvriendelijker en zelfvoorzienender.

Pionieren en innoveren zijn de uitgangspunten bij SSH

In het programma van Smart Synergy Helmond zijn pionieren en innoveren de uitgangspunten. Het doel en het gebied staan hier voorop en niet regels en procedures. Dat zijn ook twee totaal verschillende werelden. Joep licht toe: 'Dat het hier in Helmond lukt, dat vind ik misschien wel een van de grootste

successen. En natuurlijk, voor ondernemers mag het allemaal sneller gaan, en voor de overheid gaat het vaak nog wat te snel en is het lastig voorbij de regels te kijken. Maar het lukt wel! Ondernemers hebben energiebesparing, duurzaamheid en circulariteit echt heel hoog in het vaandel staan. Met SSH helpen we ze daarbij. Zij moeten het gaan doen, maar we hebben de weg wel vrijgemaakt voor een project dat als voorbeeld kan dienen voor andere bedrijventerreinen. Wij vinden het wiel uit, zodat anderen ook kunnen draaien.' En pionieren betekent ook dat soms iets niet lukt. 'We zijn gestart met een project waarin het textielcluster van Helmond centraal stond, een vervuilende industrie die erg globaal georganiseerd is. Lokaal bleek het niet haalbaar om hier een project aan te verbinden dat zoden aan de dijk zet. Maar ook daar heeft het opgeleverd dat de ondernemers meepraten en denken op andere gebieden.'

Effecten groter dan energie besparen

Langzaam komt het besef dat vol inzetten op de energietransitie meer effecten heeft dan alleen energie besparen. 'Ondernemers zien ook dat het cruciaal is voor de arbeidsmarkt. Jonge mensen kiezen nadrukkelijk voor bedrijven die een 'groene' uitstraling hebben. Dus ook voor de continuïteit van een bedrijf is werken aan circulariteit en duurzaamheid cruciaal. We werken ook samen met Fontys-studenten en hun onderzoek laat zien dat we – vergeleken met andere bedrijventerreinen – al best ver zijn. Dat is fijn om te horen, want zelf vinden we dat het allemaal nog sneller kan.'

Voorsprong uitbouwen

Maar het allerbelangrijkste wat het programma oplevert is dat er meer en beter samengewerkt wordt. Er werken uiterst betrokken mensen aan het verduurzamen van de bedrijventerreinen. Joep: 'Dat

hebben we de afgelopen jaren voor elkaar gekregen. Eind 2023 loopt het subsidietraject af en dan liggen er een aantal LOI's, Letters of Intent, waarin afspraken over samenwerking op de verschillende rotondes zijn vastgelegd. Ik weet zeker dat 75% van de projecten de uitvoering in gaat. De basis is stevig, we weten wat er technisch en juridisch nodig is om tot uitvoering te komen en we weten de ondernemers steeds beter te bereiken én te betrekken. We hadden al een voorsprong, die is met SSH alleen maar verder uitgebouwd.'

Iedereen kan straks profiteren van de warmte van bedrijven

SSH heeft met de vier rotondes een basis gelegd voor een goede samenwerking tussen ondernemers en de gemeente. Joep besluit: 'We weten nu beter waar elkaars 'pijnpunten' liggen. En als je die kent, kun je er rekening mee houden. Overheid en bedrijfsleven zijn twee verschillende werelden, maar die komen wel dicht bij elkaar. Dat moet ook wel, want alleen samen kunnen we deze klus klaren. Alle ondernemers, ook de kleine, hebben profijt van het SSH-programma. Met de subsidie konden we onderzoeken of er een business case is voor anders verwarmen, ander watergebruik en beter grondstoffenbeheer. Nu de business cases ontwikkeld worden en de uitvoering dichterbij komt, kan elke ondernemer erop aansluiten. Iedereen profiteert ervan. Zeker ook de bewoners van de omliggende wijken. Ze ervaren straks de warmte die er van de bedrijventerreinen afkomt.'

Een van de vier speerpunten van SBH is het verduurzamen van bedrijventerreinen. Het is een continu proces van het betrekken van ondernemers. De eerste contouren van de rotondes ontstaan.

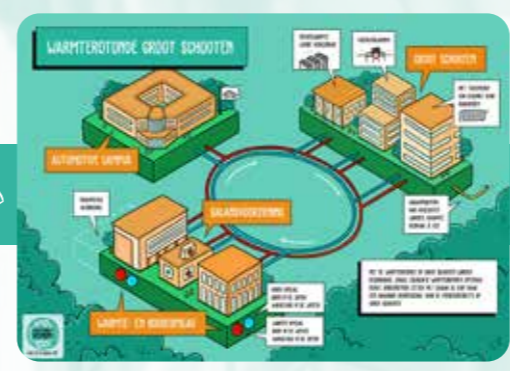
2018 - 2020
De voorbereiding voor de start van 4 rotondes (vanaf 2018) is een lang en complex traject. Ondernemers onderling en gemeente lopen op verschillende snelheden. Regelgeving werkt vertragend. Toch krijgt Smart Synergy Helmond vorm in de privaat-publieke samenwerking.

Juni 2018
Datagedreven projecten vanuit behoefte opzetten is cruciaal voor SBH. InduSym wordt ingezet voor een inventarisatie van water, warmte en grondstoffen op BZOB en Groot Schooten. Er liggen kansen voor 4 projecten (rotondes).

Maart 2020
Gesprek met TRIAS: dit zijn subsidiabele projecten voor het verduurzamen van bedrijventerreinen. Stichting InduSym en Trias schrijven voor gemeente Helmond en SBH een subsidieaanvraag.

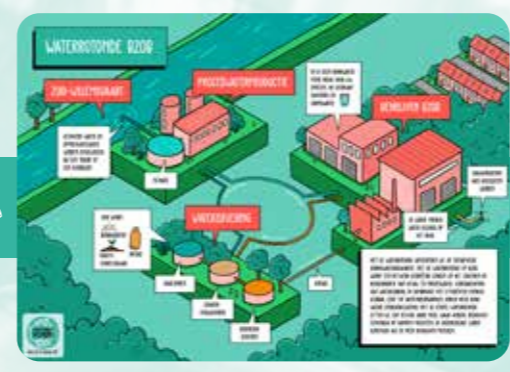
17 december 2020
Subsidie van OP-Zuid voor Smart Synergy Helmond is goedgekeurd.

Jan 2021
Start inhoudelijke werkzaamheden. Procesmanager Jan-Willem Kanters, projectmanager Immanuel Geesing.

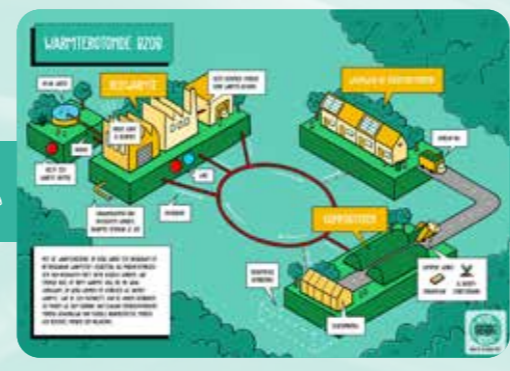
Q1-Q2 2021

- Start werkgroep lokale ondernemers, waaronder Kuijpers Installaties.
- Zoektocht naar mogelijke exploitant.
- Aanbesteding onderzoek Sweco.

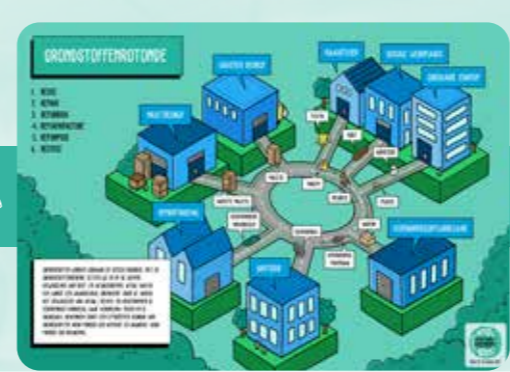
Q1-Q2 2021

- Start met BrabantWater en HydroBusiness als partners.
- WP2-2 Het vervroegd af moeten schrijven van capaciteit op de RWZI Aarle-Rixtel maakt lokaal zuiveren van afvalwater voor Waterschap Aa en Maas een no-go.
- WP2-1 Levering van proceswater kan doorgaan met Zuid-Willemsvaart als bron in plaats van lokaal afvalwater.

Q1-Q2 2021

- Start werkgroep lokale ondernemers.
- Marktconsultatie met mogelijke partners: Engie, Ennatuurlijk, Kuijpers Installaties en Hydreco.

Q1-Q2 2021

- Ontwikkeling circulair dashboard: digitale gegevens over afval worden zichtbaar in kaarten en grafieken.
- Er komt inzicht in de afvalstroom van Helmond en kansen om daar iets mee te doen.

September 2021
Het uitwerken van de publiek-private samenwerking kost veel tijd. Regelgeving zorgt voor complexiteit in de begroting. Dit zorgt voor vertraging op de inhoud. In de zomer een andere aanpak om meer snelheid te krijgen: Joep Janssen start als projectmanager, vergroot het projectteam voor meer slagkracht. Communicatieplan in de steigers, stakeholders-onderzoek wordt uitgevoerd.

December 2021
Presentatie aan stuurgroep van plan van aanpak en communicatieplan en stakeholdersonderzoek. Er komt goedkeuring op de ingeslagen weg.

WP1 Warmterotonde
Groot Schooten

Jan 2022
Projectleider
Serge van den Berg

Q1 2022
Gesprekken
met
ondernemers

Q3 2022
Start haalbaarheidsonderzoek door Sweco
Q4 2022
Start uitwerken business-case door Sweco

Q4 2022
WP5: Onderzoek door Fontys naar publiek-private samenwerking Smart Synergy Helmond.

Juni 2023
Tekenen LOI: gemeente, SBH en partners

2023

- Voorbereiding voor business case is gedaan.
- Experts werken toe naar een zelflopend initiatief.

WP2-1 / WP2-2
Waterrotondes BZOB

Jan 2022
Projectleider
Immanuel Geesing

Q1 2022
WP2-1 Locatie gevonden voor proceswaterfabriek.

Q2 2022

- WP2-1 Conceptontwerp gereed en richttarieven bepaald.
- Resultaten gepresenteerd aan ondernemers BZOB.

Q3 2022
WP2-1 Start wervingscampagne deelnemers.
Q4 2022
WP2-1 Definitieve businesscase uitgewerkt door BrabantWater.

Q1 2023
WP2-2 MKBA met Waterschap Aa en Maas voor een lokale afvalwaterzuivering op BZOB.
April 2023
WP2-1 CanPack en Hydrobusiness tekenen LOI voor proceswaterfabriek.
Mei 2023
WP2-2 Er komen twee bedrijventerreinen bij op de afvalzuiveringscentrale in Aarle-Rixtel. Daardoor wordt het gunstig als BZOB zelf gaat zuiveren.

2023

- WP2-1 - Business case ligt klaar. Vervolg: financiering regelen. Subsidie van Brabant Water is rond. Rol gemeente: bijdragen, financieel en met grond. BuCa wordt beter bij meer deelnemers, werving gaat door.
- WP2-2 Er kan op BZOB een nieuwe start gemaakt worden met het initiatief lokaal zuiveren van afvalwater.

WP3 Warmterotonde
BZOB

Jan 2022
Projectleider
Serge van den Berg

Q1 2022
Gesprekken met ondernemers

Q3 2022
Wervingscampagne deelnemers. 'Waar gaat jouw energie naartoe?'
Q4 2022
Inventarisatie door Kuijpers Installaties over aansluitbaarheid van bedrijven op het net

2023

- Koppelen aan bestaande warmtenet van Ennatuurlijk.
- LOI opstellen voor ondernemers om ze aan de warmterotonde te binden.
- Gemeente en Ennatuurlijk moeten afspraken maken over governance.
- Voorbereiding voor business case is gedaan.

WP4 Grondstoffenrotonde
BZOB

Jan 2022
Projectleider
Eva Nijeboer

Q1 2022
Pilots (ophaalrond pallets/ ICT) op Achterdijk en Zuiddijk.

Q4 2022
Afronding pilots, 3 ton CO₂ bespaard.

Q1 2023
Start onderzoek Bedrijvenmijn
April 2023
Projectleider Mattijs Bouwmans

2023

Drie sporen lopen:

- Bedrijvenmijn (milieustraat voor bedrijven)
- Uitwerken ophaalrond (met lokale bedrijven, fietskoeriers en white label afvalinzamelaars)
- Digitalisering: in kaart brengen van afvalstromen (InduSym)

WP1 Warmterotonde
Groot Schooten

Vervolg 2024

SSH loopt af eind 2023. Warmterotondes en waterrotonde gaan door met eigen governance (of privaat, of publiek). Publiek-private samenwerking wordt voortgezet (met o.a. subsidie vanuit Provincie Noord-Brabant, programma Grote Oogst): doorpakken op afvalwaterzuivering, grondstoffenrotonde en nieuw thema 'smart grids/netcongestie'.

WP2-1 / WP2-2
Waterrotondes BZOB

WP3 Warmterotonde
BZOB

WP4 Grondstoffen-
rotonde BZOB

“Organiserend vermogen is cruciaal voor het creëren van veerkrachtige en toekomstbestendige bedrijventerreinen. Door samen te werken en collectief actie te ondernemen kunnen bedrijven en andere stakeholders de uitdagingen van de toekomst aanpakken. Dat gaat van dienstverlening (denk aan collectieve (camera)beveiliging en inzet terreinconciërges) naar lobby en van belangenbehartiging tot aan duurzaamheidsinitiatieven en innovatie. Zaken die een bedrijventerrein aantrekkelijk maken voor vastgoedeigenaren en gebruikers. Het begint vaak met eenvoudige dingen (quick-wins), maar organisatiekracht is daarin essentieel. In Helmond is al sinds 2008 een krachtige parkmanagementorganisatie actief die een gedegen basis vormt voor het organiseren van dit soort collectieve projecten op de bedrijventerreinen. Hiermee bereiken we de gemeenschappelijke doelen. Samen met vooruitstrevende Helmondse ondernemers is dat een hele mooie basis om de toekomst verder vorm te geven.”

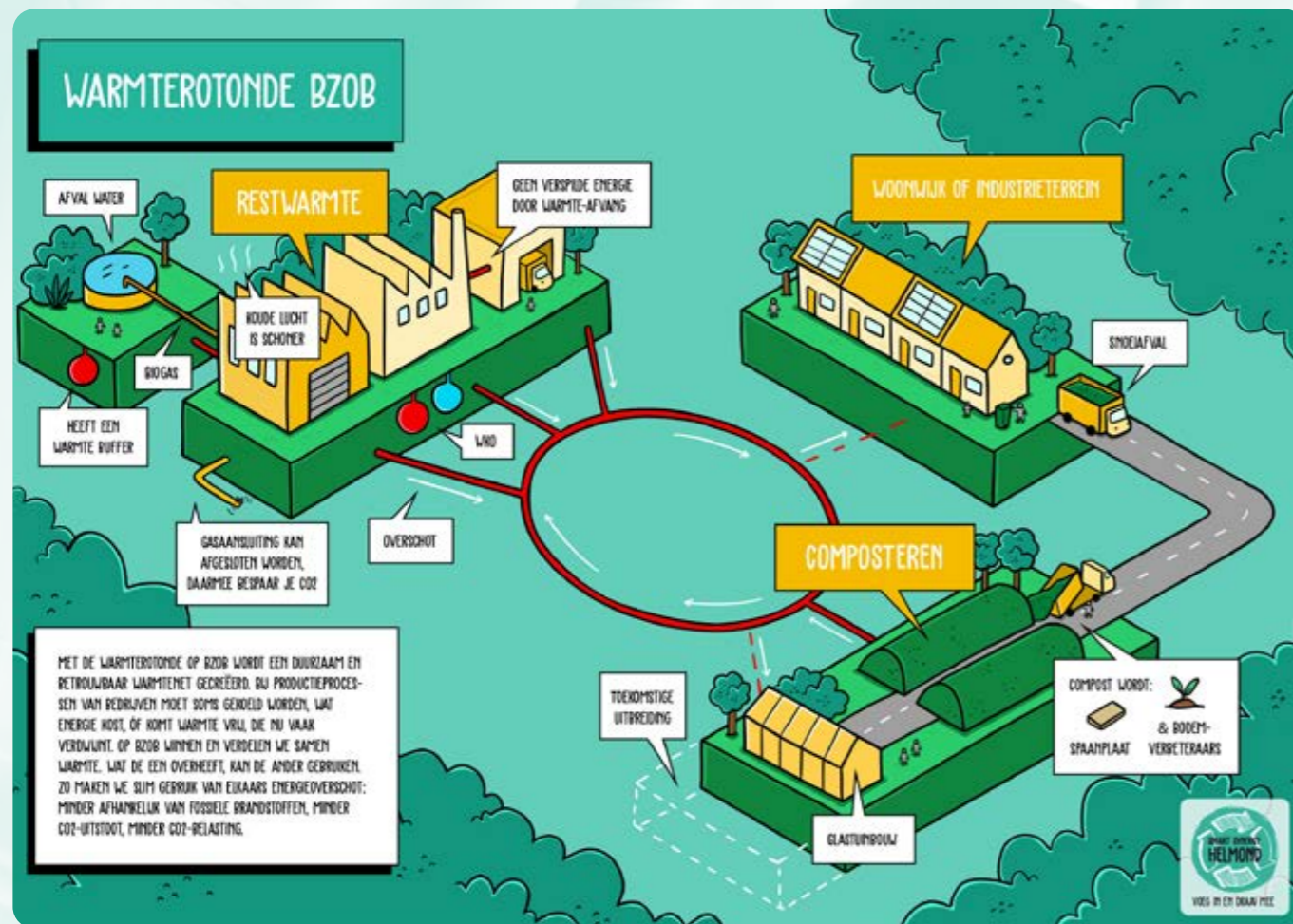
Niels Rutten, Stichting Bedrijventerreinen Helmond

Warmterotonde BZOB

Verduurzamingspotentie

Om de restwarmtepotentie op BZOB te bepalen, is een onderzoek gedaan door installatiebedrijf Kuijpers. De resultaten zijn gebaseerd op inventarisaties bij bedrijven. De uitkomst van het onderzoek is dat er **jaarlijks 43.227 MWh** aan restwarmtepotentie is, die kan worden ingezet in een laagtemperatuurwarmtenet. Dit vermijdt bij de eindgebruiker **jaarlijks 4.892.565 m³** aardgas en daarmee jaarlijks ook **10.172 ton CO₂**. De benutbare output van deze bedrijven heeft een vermogen van **9,554 MW**.

“ Het is op BZOB echt mogelijk om restwarmte te leveren aan de omgeving. Bedrijven kunnen een duurzame bijdrage leveren aan de omliggende wijken en de bedrijven op het eigen terrein. Dat is niet morgen geregeld maar het kan en er zijn gelukkig een aantal top-ondernemers die er hun nek voor uitsteken.”

Serge van den Berg, het EnergieBureau

De Heus Voeders B.V.

Bij De Heus Voeders B.V. in Helmond, voorheen Coppens Diervoeding, wordt jaarlijks 370.000 ton aan kippen- en varkensvoer geproduceerd. Bob Pritchard is de plantmanager van de vestiging op bedrijventerrein BZOB.

Duurzaamheid hoog in het vaandel

Vanuit de overheid en het hoofdkantoor in Ede zijn er verschillende doelstellingen om energie te besparen en te verduurzamen. 'Dat is ook een verplichting die we hebben ten opzichte van onze klanten,' benadrukt Bob. 'We leveren aan boeren en zij zijn actief bezig met duurzaamheid. Als leverancier kunnen we niet achterblijven. Zo hebben we onze recepten aangepast, zodat de dieren die ons voer eten minder mest produceren en daardoor minder stikstof uitstoten.' Ook op de productielocatie zijn er genoeg voorbeelden. 'Onze machines hebben energiezuinige IE4-motoren en het hele gebouw is voorzien van ledverlichting. Maar we willen meer doen en onze restwarmte duurzaam benutten.' De warmerotonde biedt daar mogelijkheden voor.

Restwarmte opnieuw gebruiken

Waar komt die restwarmte vandaan? Bob legt uit: 'Wij verwarmen al onze producten op 80 graden om bacteriën te doden. De warmte die hierbij vrijkomt, verdwijnt via een pijp gewoon de lucht in. Dat is zonde. Als we hiermee mensen kunnen helpen en ons steentje bijdragen aan de maatschappij, dan is dat beter dan zomaar warmte verspillen.' Bob hoopt dat de experts van het SSH-programma hierbij kunnen helpen met de benodigde kennis.

Waarom zouden we het niet doen?

'Wij zijn goed in diervoeding maken, maar nog niet in het terugwinnen van warmte', vertelt Bob. 'We hebben niet zelf alle benodigde kennis in huis.' Wat er wel is, is een compressor die warmte afgeeft. 'Deze warmte gebruiken we om de productiehal te verwarmen. Ook verwarmen we hiermee het ketelwater, zodat we minder hoeven te stoken. Maar onze restwarmte is echt 'rest' voor ons. Als we die warmte op een goede manier kunnen opvangen en verwerken, waarom zouden we dat dan niet doen?'

Meer kansen voor BZOB

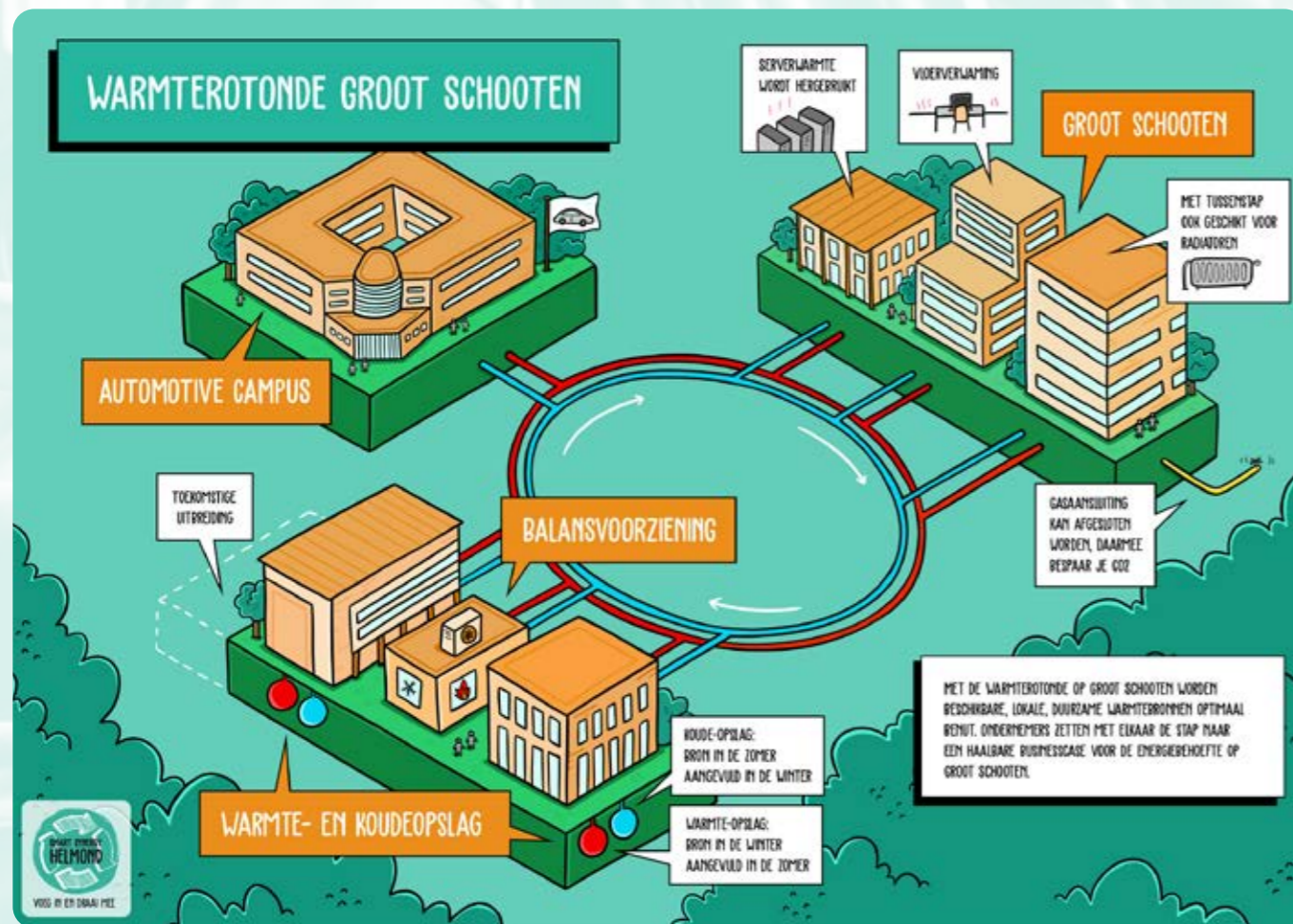
Wanneer Bob vooruit kijkt, ziet hij nog meer kansen. 'Een schip is zuiniger dan 66 vrachtwagens. We bevinden ons hier aan het kanaal. Als er grotere schepen kunnen bergen, zouden veel vrachtwagens van de weg af kunnen.' Ook de bereikbaarheid kan verder verbeterd worden. 'Vooral het laatste stuk naar ons bedrijventerrein is een drukke weg met veel vrachtverkeer. Een apart fietspad zou nog meer mensen kunnen stimuleren om met de fiets naar het werk te komen. Dat zou ik zelf ook vaker moeten doen.'

Warmterotonde Groot Schooten

Verduurzamingspotentie

Onderestwarmtepotentie op Groot Schooten te bepalen, is een onderzoek gedaan door onderzoeksbureau Sweco. De resultaten zijn gebaseerd op inventarisaties bij bedrijven en inschattingen op basis van externe data en kengetallen. De uitkomst van het onderzoek is dat er **jaarlijks 8.090 MWh** aan warmtebehoefte is, die geleverd kan worden door een laagtemperatuurwarmtenet. Tevens is er een jaarlijkse koudebehoefte van **5.107 MWh**. Op basis van dit onderzoek is door Sweco een conceptontwerp gemaakt van een warmtenet dat op duurzame wijze **6,3 MW warmte en 5,1 MW koude** kan leveren.

“Het kleine warmtenet dat er al ligt heeft potentie. Een aantal ondernemers zien die potentie al en stapje voor stapje komen we dichterbij. Als we het voor elkaar krijgen om een ‘eigen’ warmtenet te maken waarmee we ook de duurzaamheidsprestaties deels kunnen invullen zijn we echt goed bezig.” Serge van den Berg, het EnergieBureau

Kuijpers

Kuijpers is een technisch dienstverlener die al meer dan 100 jaar technische installaties ontwerpt, bouwt, onderhoudt en exploiteert in gebouwen en de industrie. Aan het roer van dit meer dan 100-jarige familiebedrijf staat Aukje Kuipers. Haar ambitie is: een betere wereld doorgeven aan de volgende generatie. Daarbij zet ze duurzaamheid centraal in de bedrijfsvoering.

Maar wat betekent duurzaamheid precies? Aukje legt uit: ‘Voor mij draait het om People, Planet en Profit, waarbij de mens het belangrijkste is.’ Het logo van Kuijpers is onlangs aangepast om dit te symboliseren. ‘We maken hiermee de sprong – ook naar buiten toe - van techniek naar mens. De vorm staat voor een persoon die de wereld omarmt. Een betere wereld voor de volgende generatie.’

Mensen vormen het grootste kapitaal

De grootste uitdaging voor Kuijpers is het vinden en behouden van medewerkers. ‘Zonder onze mensen,

zijn we niets.’ Ook het vakgebied staat niet stil. ‘In 2016 was digitalisering in de bouw in opkomst. Samen met AVANS+ hebben we de eerste BIM (Building Information Modelling) opleiding opgezet.’ Om medewerkers betrokken te houden, krijgen ze bij Kuijpers de kans om zich te blijven ontwikkelen. ‘Technische mensen willen altijd nieuwe dingen leren en begrijpen. Bij ons krijgen ze die mogelijkheid en delen we nieuwe kennis met collega’s. Zo groeien we allemaal.’

Kennisdeling

Aukje benadrukt dat kennisdeling ook van groot belang is bij de energietransitie. ‘Voor veel ondernemers is verduurzaming niet hun dagelijkse werk. Kennis en ervaringen van anderen brengen je op nieuwe ideeën. Wat ik zo leuk vind aan het Smart Synergy Helmond programma is dat het lokaal is. Dat maakt het concreet. Je werkt samen met collega-bedrijven op je eigen bedrijventerrein.’

Warmterotonde

Kuijpers doet mee met de warmterotonde op Groot Schooten. 'Dat is immers ons vak. Wij hebben al een warmte-koudeopslag bij ons pand en we kunnen nog meer bedrijven hierop aansluiten. Zo kunnen we lokaal samen het verschil maken. Met deze warmterotonde hebben we straks geen fossiele brandstoffen en gas meer nodig. Daar doen we het voor!'

Financieel zetje

Ook ziet Aukje een rol voor de gemeente. 'In 2018 kreeg ons kantoor in Helmond de allereerste energie-opwekkende designgevel ter wereld. Destijds was de gemeente snel met vergunningen. Doorlooptijden kunnen soms lang zijn en dat is lastig als je een energietransitie wilt maken.' De overheid kan ondernemers ook financieel ondersteunen met

subsidies. 'Ik geloof dat ondernemers intrinsiek gemotiveerd zijn. Om te verduurzamen is soms een extra trigger nodig. Om vakinhoudelijke redenen, omdat ze vader of moeder zijn, of omdat ze goedkopere producten willen maken met minder materiaal. Door er samen over te praten, kennis en ervaring te delen en financiële steun te bieden, kunnen we samen de energietransitie realiseren!'

Green mile in Helmond

Zelf heeft Aukje ook nog groene dromen. 'In Amsterdam heb je nu de Green Mile. Een groene duurzame zone midden in de stad. Dat zou ik hier ook graag in Helmond realiseren. Met bloemen, planten en struiken op de bedrijventerreinen. Wie doet er met mij mee?'

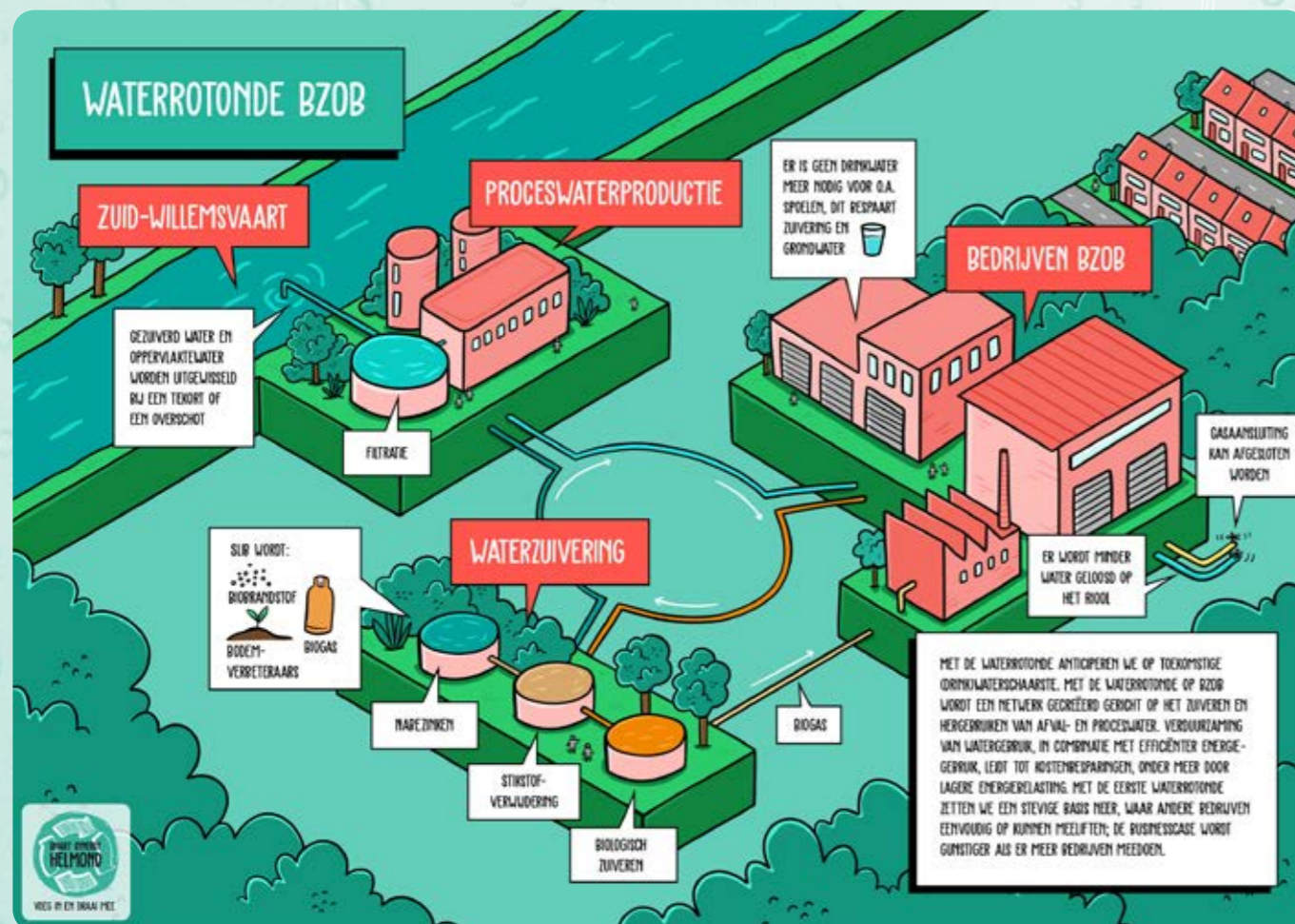

Waterrotonde BZOB

Verduurzamingspotentie

Door lokaal proceswater en demiwater te winnen uit de Zuid-Willemsvaart, wordt het gebruik van drinkwater vermeden. Het huidige ontwerp is berekend op een drinkwaterbesparing van **jaarlijks 400.000 m³**.

Door het lokaal zuiveren van afvalwater van de bedrijven, kan er **jaarlijks 688.000 m³** aardgasequivalent biogas opgewekt worden. De lokale inzet van dit biogas vermijdt **jaarlijks 384 ton CO₂**. Het lokaal zuiveren bespaart bovendien **jaarlijks 1.335 MWh** ten opzichte van de huidige zuiveringsmethode. Dit bespaart **jaarlijks 641 ton CO₂**. De CO₂-vermindering door lokale afvalwaterzuivering komt daarmee op **jaarlijks 1025 ton CO₂**.

“Nederland kampt de laatste jaren steeds vaker met droogte en dit heeft grote gevolgen voor zowel natuur als mens. Huishoudens zullen voorlopig nog wel water kunnen krijgen, maar het is niet ondenkbaar dat bedrijven in de nabije toekomst worden afgesloten tijdens droge periodes. Het is natuurlijk ook gek dat drinkwater gebruikt wordt voor processen als het spuiten van vrachtwagens. Daarom vind ik de Waterrotonde zo'n goed idee. In plaats van kostbaar grondwater aan de aarde te onttrekken, lenen we even het water dat toch al langs de achterdeur stroomt. We zuiveren het, gebruiken het, en zuiveren het nog eens voordat het weer door mag gaan naar zee.” Immanuel Geesing, InduSym

Canpack

CANPACK, de blikjesfabrikant die sinds 2016 op bedrijventerrein BZOB is gevestigd, is actief betrokken bij diverse duurzaamheidsinitiatieven. Maintenance Manager Sander Eier staat aan het roer van deze inspanningen. Zijn motto is en blijft: 'Samen delen is vermenigvuldigen'.

Voor Sander is oog hebben voor de omgeving van groot belang. 'Ik ben een echte maintenance man, opgegroeid in het onderhoud. Dan is het belangrijk om te weten wat je met elkaar kunt delen als er onderdelen nodig zijn.' Nu past hij die filosofie toe op het verbeteren van zijn omgeving. 'Je denkt vaak dat jouw bedrijf uniek is, maar in gesprekken kom je erachter dat we allemaal met dezelfde onderwerpen bezig zijn. Als we onze kennis delen, komen we samen verder.'

Investeren in duurzaamheid

'Verduurzamen is niet alleen een eis van de overheid, maar ook onze klanten verwachten dit van ons', vertelt Sander. 'Of het nu gaat om bierbrouwers of frisdrankfabrikanten, ze hebben allemaal hun eigen duurzaamheidsambities zoals CO₂-neutraliteit. En ze verwachten dat wij aan die doelen voldoen.' Wat als CANPACK niet aan deze verwachtingen voldoet? 'Dan gaan klanten naar concurrenten die zich wel duurzaam ontwikkelen. Dus naast onze eigen intrinsieke motivatie om te verduurzamen, is het ook van cruciaal belang voor onze klanten.'

Frisse fabriek met adiabatiese koeling

Twee jaar geleden startte CANPACK het project 'De Frisse Fabriek'. Sander legt uit: 'Voorheen was de fabriekshal heet.' In plaats van een enorm airconditioningsysteem koos CANPACK voor adiabatiese koeling. 'Dat is een energiezuinige

methode met waterverdamping.' Sander is trots op dit systeem, dat een goed alternatief is voor dure energievervlindende airco's. De volgende uitdaging is slimmer omgaan met reststromen.

Waterrotonde

Op BZOB ontstond het idee voor een waterrotonde. Sander was direct enthousiast. 'We wilden graag ons afvalwater zuiveren en hergebruiken.' Het traject collectieve afvalwaterzuivering is een lang proces, maar voor waterlevering hoefden we daar niet op te wachten. 'Samen met HydroBusiness zetten we nu een RO waterinstallatie op. We halen water uit het kanaal, zuiveren het en gebruiken het als bedrijfswater. Zo blijft het schaarse drinkwater beschikbaar voor huizen en gezinnen waarvoor het bedoeld is.' Doel is om de waterringleiding in de zomer van 2024 operationeel te hebben. Bedrijven die willen aansluiten, kunnen zich melden bij Stichting Bedrijventerreinen Helmond.

Blijven delen om te vermenigvuldigen

Wat kunnen we nog meer doen? Sander: 'Het belangrijkste is dat we elkaar goed op de hoogte houden. De gemeente speelt hierbij een belangrijke rol. Wij bedrijven niet alleen op hun verplichtingen, maar stimuleer samenwerking. Delen is vermenigvuldigen, ik kan het niet vaak genoeg zeggen!'

Waterrotonde BZOB

Grondstoffenrotonde

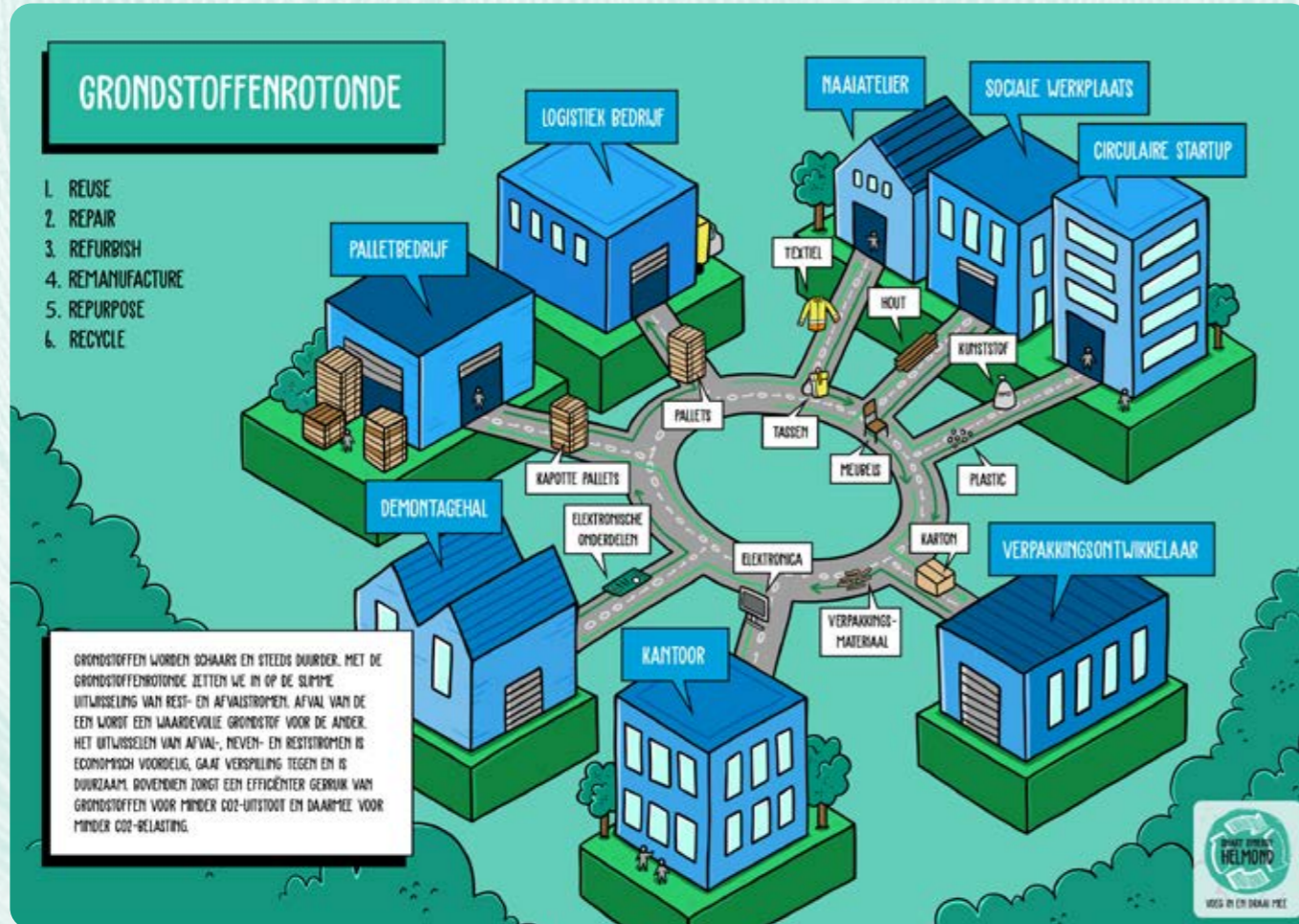
Verduurzamingspotentie

In een pilot zijn **340 pallets** opgehaald voor hergebruik en **1.939 kilo ICT en elektronica** voor recycling. Deze waren anders bij het restafval terecht gekomen. Door de herinzet van de pallets is **1,53 ton CO₂ bespaard** en door recycling van de ICT en elektronica is **1,26 ton CO₂ bespaard**. In totaal is **2,79 ton CO₂ bespaard**.

Door het gescheiden inzamelen van bedrijfsmatige reststromen met licht elektrische voertuigen voorkomen we dat secundaire grondstoffen verbrand worden. KWD-bedrijven produceren jaarlijks 5,3 miljoen ton afval, waarvan ongeveer 50% wordt verbrand of gestort.

Het huidige model voor Groot Schooten streeft ernaar minimaal **500.000 kg** gescheiden bedrijfsmatige reststromen in te zamelen en het percentage restafval te verminderen naar 10%. Dit model kan modulair uitgebreid worden voor grotere volumes bedrijfsafval. Het heeft het potentieel om de recycling van bedrijfsmatige reststromen met circa **40% te verhogen**. Hiermee is de geschatte **CO₂-reductie 175.000 tot 225.000 kg** (afhankelijk van de samenstelling bedrijfsmatige reststromen per gebied).*

* Afhankelijk van de samenstelling van het afval varieert de CO₂ impact. Er is gewerkt met 875 tot 1125 kg CO₂ uitstoot per ton.

“Het verbranden van reststromen is een kortzichtige praktijk die waardevolle grondstoffen verspilt en schadelijke emissies veroorzaakt. We moeten alternatieve oplossingen vinden om onze reststromen te hergebruiken en recyclen, zodat we de schaarse aan grondstoffen kunnen tegengaan. Het is tijd voor een duurzame en circulaire benadering van afvalbeheer.” Mattijs Bouwmans, projectleider

GW Leidingtechniek B.V.

Precies 9 jaar geleden is GW Leidingtechniek b.v. ontstaan. Linda: 'We leveren ondergrondse en bovengrondse infrastructuur en zijn gespecialiseerd in drink- en afvalwaterprojecten. Onze opdrachtgevers zijn veelal overheden.' Zelf werkt ze al bijna 25 jaar in de branche. In die tijd heeft ze de criteria zien veranderen. 'Vroeger ging een project naar de inschrijver met de laagste prijs. Die tijd is voorbij. Voor opdrachtgevers zijn duurzaam en milieuvriendelijk nu hele belangrijke onderdelen van een voorstel.'

CO₂ prestatieladder

Sinds 2019 is GW Leidingtechniek BV gevestigd op bedrijventerrein Groot Schooten. Het bedrijf voert een actief milieubeleid op zowel de bouwplaats als op kantoor. Zo werd het bedrijfspand volledig verbouwd. Met ledverlichting, klimaatbeheersing en zonnepanelen kan het kantoor volledig voorzien in haar eigen energieverbruik. Dat leverde een mooie score op de CO₂-prestatieladder op. Om aan de criteria van niveau 5 te blijven voldoen, moeten we in ontwikkeling blijven. Het bundelen van onze krachten met de burens zou een mooie stap zijn.'

Schot in de roos

Linda legt uit: 'Op dit moment wordt ons papier al apart opgehaald. Maar als ik kritisch kijk kunnen we nog veel meer afval scheiden. Dat doen we thuis ook, dus waarom hier niet? Alleen is ons eigen volume van bepaalde reststromen nog te laag. We werken hier met zo'n 30 collega's op kantoor. Allemaal eten we fruit. De schillen verdwijnen nu in het restafval. Ook eten we iedere week samen soep en er is regelmatig een borrel. Dat blik en glas kan ook apart ingezameld

worden. De grondstoffenrotonde is voor ons dan ook een schot in de roos. Het helpt ons om stappen te maken die we alleen niet kunnen zetten.'

Social return on investment

Er rijden nu diverse vrachtwagens van verschillende afvalbedrijven over het bedrijventerrein. De containers zijn lang niet allemaal vol. 'Hoe mooi zou het zijn als er in plaats van vrachtwagens duurzame elektrische karretjes rijden die overal afval ophalen?' De gescheiden reststromen worden opgehaald door medewerkers met een afstand tot de arbeidsmarkt. 'Ook dat draagt weer bij aan onze duurzaamheidsdoelen en de prestatieladder', benadrukt Linda. 'Het levert een bijdrage aan de social return on investment. Dat vinden wij én onze opdrachtgevers heel belangrijk.'

Samen elektrisch rijden stimuleren

Voor de toekomst ziet Linda nog meer kansen. 'Al in 2018 hebben wij 4 laadpalen geplaatst op ons parkeerterrein. Die zijn bijna altijd bezet. Als collectief zouden we samen nog meer laadpalen kunnen faciliteren en bezoekers naar elkaar doorverwijzen. Zo stimuleren we samen elektrisch rijden op ons bedrijventerrein. Dat moeten we toch samen kunnen realiseren?'

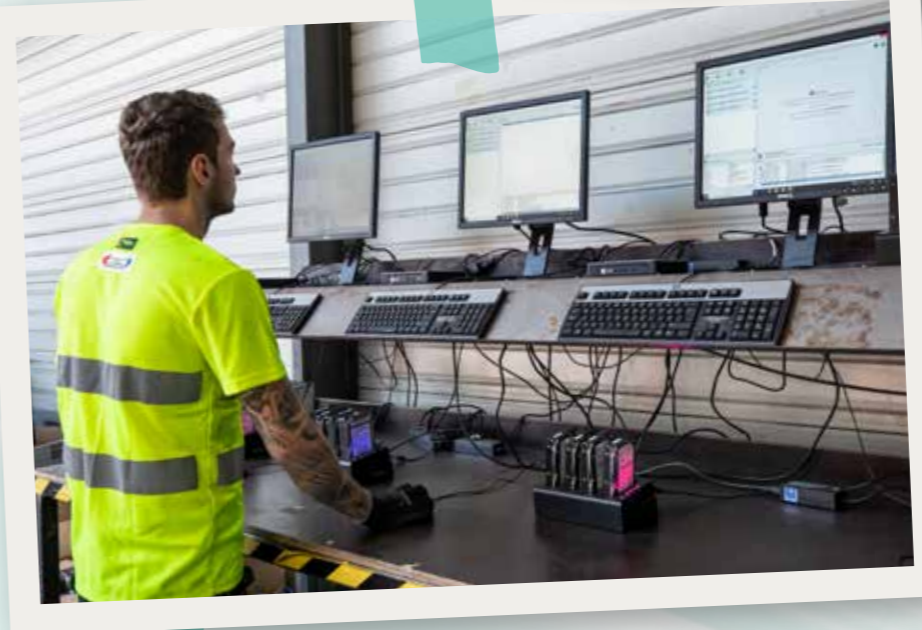

Grondstoffenrotonde

GW LEIDINGTECHNIEK BV

Ophaalrondes en opbrengst

Opbrengst
Weet je nog dat we vorig jaar restafval ophaalden op ons bedrijventerrein? Bedrijven konden oude pallets, ICT-apparatuur en accu's gratis aanmelden voor de circulaire ophaalronde. In totaal zijn er 340 pallets ingeleverd voor hergebruik en maar liefst 1.939 kilo opgehaalde ICT. Door alle pallets te hergebruiken bespaarden we samen 1,53 ton CO₂. Een mooi resultaat!

Organisatorische innovatie... ...een voorbeeld voor anderen

Het samenwerkingsverband SSH (Smart Synergy Helmond) van Stichting Bedrijventerreinen Helmond en gemeente

Helmond ontvangt subsidie van OPZuid. We spreken Kevin Schelvis, programmamanager INTERREG-V A & OPZuid: 'Het is mijn rol om te bekijken of de projecten die subsidie hebben gekregen goed lopen en voldoen aan de programmadoelstellingen.'

Daarvoor beoordelen we voortgangsrapportages en bezoeken we een aantal keren de projecten. Ik lees en zie bij SSH echt heel veel enthousiasme bij de verschillende projectleiders en dat alleen al is mooi om te zien.'

Bedrijven bewegen

Kevin vervolgt: 'Veel van de projecten die ik onder mijn 'hoede' heb, zijn gericht op technische innovaties, dus bijvoorbeeld een nieuwe manier van energie opwekken. Smart Synergy richt zich op organisatorische innovatie. Wat ik vooral bijzonder vind aan SSH is hoe ze bedrijven op de verschillende bedrijventerreinen weten te bewegen om mee te doen. De energie spat van het project. Het gaat echt om anders samenwerken.'

Een uitdaging

Zoals op zo veel plaatsen zijn er in de energietransitie koplopers en early adopters. Hen meenemen in nieuwe ontwikkelingen is niet zo moeilijk. Het is met name belangrijk om de grote groep te bewegen actief deel te nemen. Kevin: 'Dat is organisatorisch echt een uitdaging. De meeste bedrijven hebben niet de middelen en de capaciteit om iets bij te dragen, dus dan is het mooi als OPZuid een steuntje in de rug kan geven zodat ze wel mee kunnen doen. Het mooie van het SSH-programma is dat heel veel bedrijven zo mee kunnen denken en gebruik kunnen maken van de mogelijkheden én energie van anderen.'

Een voorbeeld voor andere bedrijventerreinen

Een belangrijke doelstelling binnen SSH is om mensen bij elkaar te brengen. Kevin: 'Ik zie dat SSH het achterland heel goed weet te bereiken en weet te bewegen om echt een bijdrage te leveren. Die bevlogenheid vind ik mooi. Daarmee kan het een voorbeeld zijn voor andere bedrijventerreinen. Daarnaast laat dit project heel goed zien dat er ook Europese middelen zijn voor andere dan enkel technische innovaties. Als er slimme ideeën zijn, ga dan vooral het gesprek met ons aan. Wij zijn er om goede initiatieven verder te brengen.'

Samen beter

Zaterdag las ik in de Volkskrant een stuk waarin hoogleraar Tine de Moor uitlegt dat collectieve acties problemen kan oplossen die de overheid laat liggen. Als ik dat lees, dan denk ik aan Helmond. Daar werken ze publiek-privaat samen in het programma Smart Synergy Helmond (SSH): gemeente, parkmanagement, ondernemers én kennispartners.

Complexere vraagstukken rondom duurzaamheid, circulariteit en energie-transitie vragen om doorzetten en intensiveren van een collectieve actie. De vraag is hoe je dit dan het slimste organiseert. Een studententeam van Fontys ging op onderzoek uit met als vraag: 'Welke elementen van organiseren kunnen bijdragen aan de doelstellingen van Smart Synergy Helmond met het oog op de toekomst?'

Ze keken vanuit de theorie naar succesfactoren voor publiek-private samenwerkingen en gingen van daaruit gesprekken en interviews aan met stakeholders. Ze kregen op die manier de belangrijke doelstellingen van SSH scherp en duidelijk op tafel:

1. Het verduurzamen van de Helmondse bedrijventerreinen door het laten slagen van de projecten;
2. Het bevorderen van de publiek-private samenwerking;
3. Het creëren van een netwerk met en bewustwording onder de ondernemers;
4. Het behouden van de huidige kennis en lessen die geleerd zijn.

De studenten concluderen dat een institutie voor een collectieve actie een waardevol instrument is om deze doelstellingen te realiseren. Nu en in de toekomst. De meest in het oog springende aanbevelingen van de studenten gaan over het tot een controlerende taak beperken van de gemeentelijke rol in de publiek-private samenwerking, ondermeer vanwege het gebrek aan capaciteit bij de gemeente. Ook stellen ze voor de professionalisering van de organisatie rondom de te bereiken doelstellingen te koppelen aan het herontwerpen en verzwaren van de organisatie SBH. Hiermee komen op structurele basis meer capaciteit en middelen vrij om aan duurzame bedrijventerreinen te werken.

Interessant is dat iedereen die bij dit onderzoek betrokken is het erover eens is dat collectieve actie noodzakelijk is om te werken aan toekomstbestendige bedrijventerreinen.

De bottom line voor mij is dat de studenten een fantastische leerervaring hebben in een inspirerende omgeving met betrokken en enthousiaste professionals. Het leidt tot vergroot inzicht bij zeer tevreden stakeholders en voor ons als onderzoekers. Samen Beter.

Dankeld Vanmeenen

Dankeld Vanmeenen is als docent onderzoeker bij Fontys met studenten actief op bedrijventerreinen in Brabant en Limburg met als thema 'samen werken aan toekomstbestendige bedrijventerreinen'. Het onderzoek waar deze column op gebaseerd is, is uitgevoerd door de studenten Bo de Vrije, Indy Knols, Florine Evers, Soraya Sohilait en Kayleigh Maas in het kader van de opleiding Bedrijfskunde van Fontys Economie en Communicatie in Eindhoven.

COLUMN

Voeg in en draai mee!

Geïnspireerd geraakt door dit magazine? Neem dan contact op met parkmanager@bedrijventerreinenhelmond.nl

